

Statistinen fysiikka, osa B (FYSA242)

Tuomas Lappi

`tuomas.v.v.lappi@jyu.fi`

Huone: FL240. Ei kiinteitä vastaanottoaikoja.

kl 2016

Käytännön asioita

Ajat, paikat, käytännöt

Ajan tasalla olevat tiedot kurssin kotisivulta

<http://users.jyu.fi/~tulappi/fysa242kl16/>.

- ▶ Luennot: 20h ma, ke klo 10.15, FYS1, 29.2.–11.4. **huom pääsiäistauko**
- ▶ Opettajat:
  - ▶ Tuomas Lappi, luennot Huone FL240 (toimiston vieressä)
  - ▶ Harjoitukset: Henri Hänninen, Toni Ikonen
- ▶ Kurssin arvostelu:
  - ▶ Loppukoe 22.4. tai 13.5. tai myöhemmin 48 pistettä
  - ▶ Harjoitukset: 12 pistettä (tämän kurssin pisteet voimassa kevääseen 2017)
  - ▶ 1 Laboratoriotyö: ei arvostelua

Max 60 pistettä.

Laskuharjoitukset

- ▶ Laskuharjoitustehtävät jaetaan maanantain luennolla
  - ▶ Saatavilla myös kotisivulla ja aulan lokerossa
- ▶ Demotilaisuus ke 12.15 — 18.00 (FYS5) **heti samalla viikolla**. Tilaisuus toimii **laskupajana**, assistentin avustuksella tehdään tehtäviä yhdessä
  - ▶ Poikkeus saleihin: ensimmäisellä kerralla ke 2.3. klo 16-18 alakerrassa FL140
- ▶ Laskupajaan saa tulla ja mennä klo 12-18 aikana kuten haluaa, ilmoittautumisilla ei merkitystä
- ▶ **Palautus seuraavan viikon aluksi**: ma klo 10 aulan laatikkoon
- ▶ Epäselväksi jääneitä edellisen viikon tehtäviä **saatetaan** käsitellä (demota) **lyhyesti** maanantain luennolla
  - ▶ Pyynnöt käsiteltävistä tehtävistä assistenttien kautta tai suoraan luennoitsijalle
- ▶ Assistenttien **ratkaisuehdotukset** tulevat saataville koppaan.

Materiaali

“Virallinen” kurssimateriaali

- ▶ Kirja: Bowley & Sanchez, Introductory Statistical Mechanics.
- ▶ Nämä kalvot ja kalvoja hieman laajempi luentomoniste:
<http://users.jyu.fi/~tulappi/fysa242kl16/>
Luentomonistetta jaetaan luennolla, ylim. kappaleet
laskuharjoitustehtävien lokerossa.

Kalvojen ja monisteen teksti on hyvin suppea, ja muun kirjallisuuden lukeminen on tärkeää.

Muita kirjoja:

- ▶ F. Mandl: Statistical Physics, Wiley (entinen kurssikirja)
- ▶ J. Arponen & J. Honkonen: Statistinen fysiikka, Limes (laajempi)

Muuta materiaalia (Luennot luultavasti seuraavat näitä aika läheltä)

- ▶ J. Merikosken luentomuistiinpanot <http://users.jyu.fi/~merikosk/Statistinen-fysiikka-2002-JM.pdf>
- ▶ J. Timosen muistiinpanot edellisten vuosien kursseilta.

Sisältöä

[BS]= Bowley, Sanchez, [M] = Mandl

7. Kidevärähtelyt, kiinteän aineen lämpökapasiteetti [M 6], [BS 8.4 - 8.8]
  - ▶ Dulongin-Petit'n laki
  - ▶ Einsteinin malli
  - ▶ Tilatiheys, Debyen malli
8. Klassinen ideaalikaasu [M 7], [BS 7]
  - ▶ Kineettinen kaasuteoria,
  - ▶ Translaatioliike, Maxwellin nopeusjakauma
  - ▶ Sisäiset vapausasteet, lämpökapasiteetti
  - ▶ Sovellukset: hilakaasu, liuos, Sackur-Tetrode-yhtälö
  - ▶ Klassinen statistinen mekaniikka, energian ekvipartitio
9. Muuttuva hiukkasluku [BS 9] [M 11.1 - 11.4]
  - ▶ Ensemblet, Gibbsin entropia, yhteys termodynaamisiin potentiaaleihin
  - ▶ Suurkanoninen joukko, kemiallinen potentiaali
  - ▶ Rajapinnat, kemiallinen reaktio
10. Kvanttimekaaninen ideaalikaasu [BS 8.1-8.4, 10] [M 9,10,11.5-11.8]
  - ▶ Fermionit ja bosonit
  - ▶ Bosonikaasuja; kuuma: musta kappale, kylmä: Bose-Einstein-kondensaatti
  - ▶ Kylmiä fermionikaasuja: johtavuuselektronit, neutronitähti
  - ▶ Laboratoriotyö: terminen elektroniemissio
11. Kertausta

Contents of the course

[BS]= Bowley, Sanchez, [M] = Mandl

7. Week 1: Heat capacity of solids [M 6], [BS 8.4 - 8.8]
  - ▶ Dulong-Petit law
  - ▶ Einsteinin model
  - ▶ Density of states, Debye model
8. Week 2: Classical ideal gas [M 7], [BS 7]
  - ▶ Kinetic theory of gases
  - ▶ Translational movement, Maxwell velocity distribution
  - ▶ Internal degrees of freedom, heat capacity
  - ▶ Applications: lattice gas, solution, Sackur-Tetrode equations
  - ▶ Classical statistical mechanics
9. Week 3: Variable number of particles [BS 9] [M 11.1 - 11.4]
  - ▶ Ensembles, Gibbs entropy, connection to thermodynamic potentials
  - ▶ Grand canonical ensemble
  - ▶ Surfaces, chemical reactions
10. Weeks 4 & 5: The ideal quantum gas [BS 8.1-8.4, 10] [M 9,10,11.5-11.8]
  - ▶ Fermions and bosons
  - ▶ Bose gases, hot: black body, cold: Bose-Einstein-condensate
  - ▶ Cold Fermi gases: conduction electrons, neutron star
  - ▶ Laboratory work: thermal electron emission
11. Summary

Statistinen fysiikka, osa B (FYSA242)

Tuomas Lappi

`tuomas.v.v.lappi@jyu.fi`

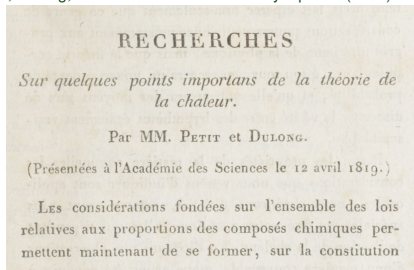
Huone: FL240. Ei kiinteitä vastaanottoaikoja.

kl 2016

7. Kidevärähtelyt

Dulongin ja Petit'n laki

Petit, Dulong, Annales de Chimie et de Physique **10** (1819) 395–413

CHALEURS SPÉCIFIQUES (1).	POIDS RELATIFS des atomes (2).	PRODUITS du poids de chaque atome par la capa- cité correspondante.
Bismuth, 0,0288	13,30	0,3830
Plomb, 0,0293	12,95	0,3794
Or, 0,0298	12,43	0,3704
Platine, 0,0314	11,16	0,3740
Étain, 0,0514	7,5	0,3779
Argent, 0,0557	6,75	0,3759
Zinc, 0,0927	4,03	0,3736
Tellure, 0,0912	4,03	0,3675
Cuivre, 0,0949	3,957	0,3755
Nickel, 0,1035	3,69	0,3819
Fer, 0,1100	3,392	0,3731
Cobalt, 0,1498	2,46	0,3685
Soufre, 0,1880	2,011	0,3780

- Kokeellinen havainto:
ominaislämpökapasiteetti $\times$ moolimassa $\approx$ aineesta riippumaton vakio
- Nykykielellä Dulongin ja Petit'n laki

$$C_V \approx 3Nk_B$$

Ominaislämpökapasiteetti riippuu vain hiukkasten lukumäärästä

Tämä pitäisi statistisen fysiikan kyetä selittämään!

Matalissa lämpötiloissa

Muistetaan TD3:sta seuraava

$$C_V(T) \rightarrow 0, \text{ kun } T \rightarrow 0, \text{ jotta } S(T) - S(0) = \int_0^T dT' \frac{C_V(T')}{T'} < \infty$$

Kokeellisesti pienillä lämpötiloilla:

- ▶ Eristeille

$$C_V(T) = \alpha T^3$$

- ▶ Johteille

$$C_V(T) = \gamma T + \alpha T^3$$

Selitys:

- ▶ αT^3 kaikille kiinteille aineille: liittyy atomien liikkeeseen kiteessä
- ▶ γT vain johtimille: liittyy jotenkin johdinelektroneihin

Lähdetään etsimään selitystä T^3 -käytökselle.

TD3 ja siten $C_V(T) \rightarrow 0$ liittyvät kvanttimekaaniseen tilojen diskreettyyteen.

⇒ Rakennetaan kvanttistatistinen malli atomien liikkeelle hilassa.

Einsteinin malli

Ensimmäinen yritys mallin rakennukseen:

- ▶ Kiinteä aine: kide, jossa N atomia
- ▶ Kukin liikkuu toisista riippumatta kemiallisten sidosten muodostamassa potentiaalissa
- ▶ Atomien poikkeamat pieniä: kukin atomi 3D harmoninen oskillaattori
- ▶ Harmoninen potentiaali sama kaikille atomeille, joka suunnassa

$$U(\{\mathbf{x}_i\}) = \sum_{i=1}^N \left(u_0 + \frac{1}{2} m \omega_E^2 \mathbf{x}_i^2 + \dots \right)$$

- ▶ Nyt osataan tehdä kvanttimekaaninen tarkastelu, energiatilat

$$\varepsilon_n = \left(\frac{1}{2} + n \right) \hbar \omega_E$$

Einsteinin malli: lämpökapasiteetin lasku

Yhdelle 1-ulott. värähtelijälle partitiofunktio geometrisen sarjan summana

$$\begin{aligned} Z_1 &= \sum_{n=0}^{\infty} e^{-\beta \varepsilon_n} = \sum_{n=0}^{\infty} \exp \left\{ -\beta \left(\frac{1}{2} + n \right) \hbar \omega_E \right\} \\ &= \exp \{ -\beta \hbar \omega / 2 \} \sum_{n=0}^{\infty} (\exp \{ -\beta \hbar \omega \})^n \\ &= \exp \{ -\beta \hbar \omega / 2 \} \frac{1}{1 - \exp \{ -\beta \hbar \omega \}} \end{aligned}$$

$3N$ riippumatonta 1-ulotteista värähtelijää (joka atomille x, y, z - suunnat)

$$Z_{3N} = [Z_1]^{3N} \implies \ln Z_{3N} = 3N \ln Z_1$$

Energia ja lämpökapasiteetti

$$\langle \varepsilon \rangle = -\frac{d}{d\beta} \ln Z_1 = \hbar \omega_E \left[\frac{1}{2} + \frac{1}{\exp \{ \beta \hbar \omega \} - 1} \right] \quad E = 3N \langle \varepsilon \rangle$$

$$C_V = \left(\frac{\partial E}{\partial T} \right)_V = \dots = 3Nk_B \frac{x^2 e^x}{(e^x - 1)^2}, \quad x \equiv \frac{\hbar \omega_E}{k_B T}$$

Einsteinin malli: matalan ja korkean lämpötilan raja

$$C_V(T) = 3Nk_B \frac{x^2 e^x}{(e^x - 1)^2}, \quad x \equiv \frac{\hbar\omega_E}{k_B T} \equiv \frac{\theta_E}{T}$$

- ▶ Korkea lämpötila: $T \gg \theta_E \equiv \hbar\omega_E/k_B \Rightarrow x \ll 1$

$$C_V(T) \approx 3Nk_B \frac{x^2(1 + x + \dots)}{(1 + x + \dots - 1)^2} \rightarrow 3Nk_B$$

Dulongin ja Petit'n laki

- ▶ Matala lämpötila: $T \ll \theta_E \Rightarrow x \gg 1$

$$C_V(T) \approx 3Nk_B \left(\frac{\theta_E}{T}\right)^2 e^{-\theta_E/T}$$

Tulkintaa

- ▶ $C_V(T) \rightarrow 0 \Rightarrow$ Kvanttimekaaninen malli: sopusoinnussa TD3:n kanssa
- ▶ Mutta käytös ei ole kokeellinen $\sim T^3$
 $\Rightarrow$ Jossain mallin oletuksista fysiikka väärin, mikä?

Yksiulotteinen seisova aalto

- ▶ Aaltoyhtälö

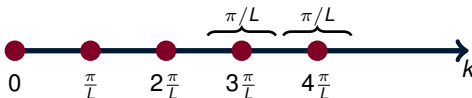
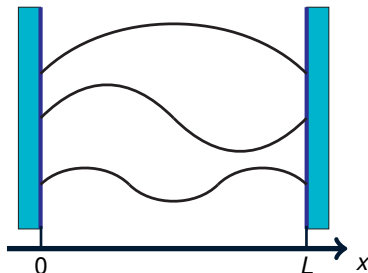
$$\frac{d^2}{dx^2} \phi(x) + k^2 \phi(x) = 0$$

- ▶ Reunaehdot

$$\phi(0) = \phi(L) = 0$$

- ▶ Diskreetit ratkaisut

$$\phi(x) = A \sin(kx), k = \frac{\pi}{L} n, \quad n = 0, 1, 2, \dots$$

Rajalla $L \rightarrow \infty$ tilat tiheässä: 1 tila k -avaruuden välillä π/L

$$\sum_n \Rightarrow \int_0^\infty \frac{dk}{\pi/L}$$

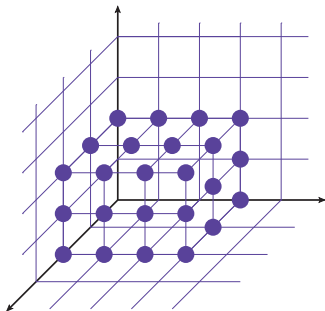
Kolme ulottuvuutta

- ▶ Aaltoyhtälö

$$\nabla^2 \phi(\mathbf{x}) + k^2 \phi(\mathbf{x}) = 0$$

- ▶ Diskreetit ratkaisut $k^2 = \mathbf{k}^2$

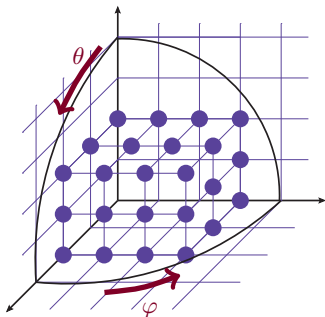
$$\mathbf{k} = \frac{\pi}{L} \{n_x, n_y, n_z\}, \quad n_x = 0, 1, 2, \dots, n_y = 0, 1, 2, \dots, n_z = 0, 1, 2, \dots$$

- ▶ Yksi tila = $\mathbf{k}$ -avaruuden “koppi”:
tilavuus $(\pi/L)^3 = \pi^3/V$
- ▶ Summa yli tilojen = integraali
 $\mathbf{k}$ -avaruuden jaettuna kopin tilavuudella:

$$\sum_{n_x, n_y, n_z} \approx \int_{k_x, k_y, k_z > 0} \frac{d^3 \mathbf{k}}{\pi^3/V}$$

Aaltovektorin itseisarvon avulla

- Pallokoordinaatit:

$$d^3\mathbf{k} = k^2 dk d\varphi d(\cos \theta)$$

- Integroidaan oktantin yli:

$$\varphi \in [0, \pi/2] \rightarrow \int d\varphi = \pi/2$$

$$\theta \in [0, \pi/2] \rightarrow \int d(\cos(\theta)) = 1$$

- Eli kulmaintegraali = $\pi/2$
(1/8 pallon pinta-alasta $4\pi R^2$)

$$\sum_{n_x, n_y, n_z} \approx \int_{k_x, k_y, k_z > 0} \frac{d^3\mathbf{k}}{\pi^3/V} = \int dk \frac{V}{\pi^3} \frac{\pi}{2} k^2 = \frac{V}{2\pi^2} \int dk k^2$$

Tilatiheys

Tilatiheys

$$f(k) dk = \frac{V}{2\pi^2} k^2 dk$$

$$\sum_{n_x, n_y, n_z} [\dots] \approx \int_0^{k_{\max}} f(k) dk [\dots]$$

Tulkinta: näin monta tilaa pallokuorella $k \in [k, k + dk]$

Rajoituksia (eivät haittaa tällä kurssilla, paitsi Bose-Einstein kondensaatio.)

- ▶ Pätee suuren V :n rajalla, korvattiin summa tilojen yli integraalilla
- ▶ Oletettiin rotaatioinvarianssi: integroitiin kulmien yli

Käyttö:

- ▶ Jos tunnetaan **dispersiorelaatio** eli energia/taajuus $\mathbf{k}$:n funktiona: muuttujanvaihto $k \rightarrow \omega$ (muista myös $d\omega = (d\omega(k)/dk) dk$)

Debyen malli lämpökapasiteetille: tilat

Oletus: vapausasteet kimmoaaltoja: 2 poikittaista $\perp$ ja 1 kpl pitkittäinen $\parallel$

- ▶ Dispersiorelaatiot $\omega(\mathbf{k}) = v_{\perp} k$ ja $\omega(\mathbf{k}) = v_{\parallel} k$
- ▶ Tilatiheys

$$f(k) dk \sim k^2 dk \implies f(\omega) d\omega \sim \omega^2 \left(\frac{2}{v_{\perp}^2} + \frac{1}{v_{\parallel}^2} \right) d\omega$$

- ▶ Määritellään keskimääräinen $\bar{v}$:

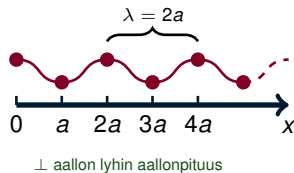
$$\frac{3}{\bar{v}^2} \equiv \frac{2}{v_{\perp}^2} + \frac{1}{v_{\parallel}^2}$$

Lyhin mahdollinen $\lambda \implies$ suurin taajuus ω_D

Moodien lukumäärästä

$$\int_0^{\omega_D} d\omega \frac{3C_D}{v^2} \omega^2 = 3N \implies C_D = 3v^2 N / \omega_D^3$$

$$\implies f(\omega) d\omega = \frac{9N}{\omega_D^3} \omega^2 d\omega$$

Debyen malli: partitiofunktio ja energia

- ▶ Elastiset aallot ovat kvanttimekaanisia harmonisia oskillaattoreita.
- ▶ Yhden oskillaattorin partitiofunktio

$$Z_1(\omega) = \sum_{n=0}^{\infty} \exp -\beta \hbar \omega \left(n + \frac{1}{2} \right) = \cdots = \frac{e^{\frac{1}{2} \beta \hbar \omega}}{1 - e^{\beta \hbar \omega}}$$

- ▶ Yhden oskillaattorin energia

$$\langle E \rangle = -\frac{d}{d\beta} \ln Z_1(\omega) = \hbar \omega \left(\frac{1}{2} + \frac{1}{1 - e^{\beta \hbar \omega}} \right)$$

- ▶ Kaikkien oskillaattorien energia

$$\begin{aligned} E = \sum_{\text{tilat}} \langle E \rangle &\approx \int_0^{\omega_D} d\omega \overbrace{\frac{9N}{\omega_D^3} \omega^2}^{f(\omega)} \hbar \omega \left(\frac{1}{2} + \frac{1}{1 - e^{\beta \hbar \omega}} \right) \\ &= \frac{9}{8} N \hbar \omega_D + \frac{9N}{(\theta_D)^3} k_B T^4 \int_0^{\theta_D/T} dx \frac{x^3}{e^x - 1} \end{aligned}$$

Tässä määriteltiin Debyen lämpötila $\theta_D \equiv \hbar \omega_D / k_B$

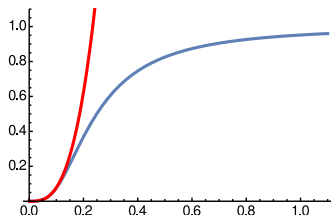
Debyen malli: lämpökapasiteetti

$$C_V(T) = \frac{\partial}{\partial T} \left[\frac{9}{8} N \hbar \omega_D + \frac{9N}{\theta_D^3} k_B T^4 \int_0^{\theta_D/T} dx \frac{x^3}{e^x - 1} \right] = \dots =$$

$$9Nk_B \left(\frac{T}{\theta_D} \right)^3 \left[4 \int_0^{\theta_D/T} dx \frac{x^3}{e^x - 1} - \left(\frac{\theta_D}{T} \right)^4 \frac{1}{e^{\theta_D/T} - 1} \right]$$

Rajat:

- ▶ $T \gg \theta_D$: $C_V(T) \rightarrow 3Nk_B$: Dulong-Petit
($\theta_D/T \ll 1$: kehitetään integrandi sarjaksi)
- ▶ $T \ll \theta_D$: $C_V(T) \rightarrow \frac{12\pi^4}{5} Nk_B \left(\frac{T}{\theta_D} \right)^3 \sim T^3$
⇒ kokeellisesti havaittu käytös!
($\theta_D/T \gg 1$: korvataan $\theta_D/T \rightarrow \infty$, kehitetään sarjaksi ja integroidaan)

$C_V(T)/(3Nk_B)$ T/θ_D :n funktiona, sekä pienen lämpötilan T^3 -käytös

Tarvitaan Riemannin zeta-funktio

$$\zeta(4) = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^4} = \frac{\pi^4}{90}$$

Tulkintaa: kidevärähtelyt ja lämpökapasiteetti

- ▶ Keskeinen ero: Einstein: kaikilla oskillaattoreilla sama omega, Debyellä jakauma tilatiheyden mukaan
  - ▶ Einsteinin mallissa kaikki oskillaattorit antavat $\sim e^{-\beta\theta_E}$ matalalla lämpötilalla
  - ▶ Debyen mallissa pienelläkin lämpötilalla jotkut oskillaattorit $\omega \lesssim k_B T$ eivätkä ole eksponentiaalisesti suppressoituja
- ▶ Dulong-Petit suurilla lämpötiloilla väkisin: kun $k_B T \gg \theta_E$ & $k_B T \gg \theta_D$ jokainen oskillaattori antaa k_B
- ▶ Tilatiheys

$$f(\omega) = 9N \frac{\omega^2}{\omega_D^3} = 3 \frac{V}{2\pi^2} \frac{\omega^2}{v^3} \implies \omega_D^3 = 6\pi^2 \frac{N}{V} v^3$$

Voidaan mitata lämpökapasiteetista ω_D ja suoraan kimmoaalloista v ja verrata; toimii ok.

- ▶ Johteiden $C_V \sim T$ jäi vielä selittämättä

Statistisen fysiikan koneisto toiminnassa

Molemmissa malleissa toimintatapa oli:

1. Identifioidaan keskeiset vapausasteet/fysikaaliset ainekset:
  - ▶ Atomit värähtelevät hilassa
  - ▶ Kimmoaallot etenevät aineessa
2. Tehdään sopiva yksinkertaistava oletus
  - ▶ Riippumattomat värähtelijät
  - ▶ Kimmoaalloilla sama nopeus
3. Väännetään kammesta ja lasketaan joku makroskooppien ominaisuus
4. Verrataan kokeellisiin havaintoihin
  - ▶ Oliko tärkein fysiikka tunnistettu oikein (1) ?
  - ▶ Oliko malli liian yksinkertainen (2)?